

О. Я. ГАРАНІН*

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ ПРО ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ

Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади : зб. документів / Держархів Дніпропетров. обл. ; авт.-упоряд.: О.В. Касьянов, Н.В. Киструська. – Дніпропетровськ : Герда, 2010. – 378 с. : іл., табл. – (Editio princeps).

Навіть на тлі публікаторської діяльності державних архівних установ України, яка помітно активізувалась в останні роки і є вагомим чинником у збагаченні наших знань про історичне минуле

України в його різноманітних проявах¹, вихід у світ нового збірника документів, підготовленого в Державному архіві Дніпропетровської області, привернув пильну увагу громадськості. Відомо, що про події 1941–1944 рр. на теренах України існують десятки тисяч публікацій різного характеру – від спогадів очевидців найстрашнішої в історії людства війни до ґрунтовних наукових монографічних досліджень. Серед них безліч і таких, що базуються на архівних документах, тобто наближені до вимог історичної вірогідності та неупередженості в аналізі матеріалу.

Однак збірник джерел, виданий дніпропетровськими архівістами, серед численних публікацій про Велику війну для українського народу вирізняється насамперед тим, що об'єктом оприлюднення у ньому стали хронологічні довідки, що готувалися представниками місцевих органів влади у щойно визволених населених пунктах у рамках діяльності Надзвичайної Державної комісії (НДК) з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників – тобто документи з категорії так званих “окупаційних фондів”, які упродовж майже 50 років не вводилися до наукового обігу через засекреченість.

* Гаранін Олександр Якович – кандидат історичних наук, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Навіть у близьких за темою довідника дисертаціях Ф. А. Винокурової² і Є. С. Максимчука³, що були захищені в спецраді Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, та у книзі “Архіви окупації 1941–1944”⁴, упорядником якої є директор Центрального державного архіву вищих органів влади України Н. В. Маковська, цей вид історичних джерел зосібно не згадується. З огляду на це довідник, підготовлений дніпропетровськими архівістами і присвячений 65-річчю з дня Перемоги народів СРСР, безперечно, є новаторським. Новизна книги вдало підкреслюється й назвою видавничої серії – *Editio princeps*, що, у перекладі з латинської мови означає “Перше видання”.

За жанром цю книгу можна класифікувати як довідково-інформаційне археографічне видання, що базується виключно на архівних документах. Структурно видання складається з лаконічного переднього слова “Пам’ять про Велику війну”, написаного доктором історичних наук, професором В. К. Яқунінім (він же – рецензент книги), в якому чільне місце відведено висвітленню великого внеску українського народу у перемогу над нацистською Німеччиною; передмови авторів, в якій викладені засадничі принципи укладання книги і переліку хронологічних довідок відповідно до населених пунктів за адміністративно-територіальною ознакою. Наведено назви 28 районів Дніпропетровської області на початок її окупації вермахтом (серпень 1941 р.), зокрема найбільших міст області – Дніпродзержинська, Дніпропетровська, Марганцю та залізничних станцій на території Дніпропетровщини. Пошук населених пунктів полегшує географічний покажчик, вміщений у кінці видання.

Стосовно кожного району у табличній формі подано основні відомості про окупаційний період, що згруповані в таких графах: назва населеного пункту, колгоспу, радгоспу, залізничної станції; назви сільради, якій підпорядковувався населений пункт, дата початку (першого дня) окупації, дата визволення від окупантів; лаконічні пошукові дані (зазначено номери фонду, опису, справи, аркуша); примітки (в них подано здебільшого статистичні дані про кількість мешканців населеного пункту, вивезених на примусову працю до Німеччини та страчених окупантами, про зруйновані житлові й виробничі будівлі, про наявність партизанських загонів тощо).

Дані кожного населеного пункту супроводжуються завіреною копією хронологічної довідки мовою оригіналу – українською чи російською. Необхідно підкреслити, що автори збірника тексти довідок навели з протокольною точністю, тобто не виправляли помилки й описки осіб, які готували ці документи (як правило, це були голови і секретарі сільрад, інколи – голови колгоспів, члени комісій тощо; не всі з них володіли достатнім рівнем грамотності). Майже всі довідки датовані

ні 1944 р. отже, вони готувалися відразу після визволення населених пунктів, за результатами опитувань їх вцілілих мешканців. Зокрема в багатьох довідках зазначено не лише день, коли німці увійшли чи увірвалися з боями в село чи хутір, а й годину, коли це трапилося.

Так само висвітлено й подробиці визволення населених пунктів, зазначається, коли бої були особливо запеклими, з кількарразовими атаками й контратаками. Обсяги довідок різні – від 30–40 рядків тексту до кількох сторінок. З різним ступенем деталізації у довідках наведені також факти звірства і знущання окупантів над мирними мешканцями, їх вивезення на примусову працю до Німеччини, страту окремих осіб (з наведенням прізвищ, імен, дати народження жертв нацистів); зазначено також про випадки колабораціонізму з боку окремих громадян, про мародерство, збитки, заподіяні німцями як особистому майну місцевого населення, так і колгоспам, радгоспам, промисловим підприємствам тощо. Важливими для істориків і краєзнавців є свідчення про факти опору окупантам, дії місцевих партизанських загонів і підпільників.

Інформаційний потенціал цього видання полягає насамперед у висвітленні гіркої правди, без прикрас та замовчувань, про страшне буття українського народу під гнітом окупантів. Тривалий час в офіційній радянській історіографії цей аспект війни висвітлювався надзвичайно дозовано й ідеологічно шаблононо, адже, як вже зазначалося вище, основний масив архівних документів про життя радянських людей на окупованих територіях на кілька десятиліть був засекреченим. Тим ціннішими є документально зафіксовані та збережені в архівах свідчення очевидців подій 1941–1944 рр.

Факти нацистської окупації, як можна переконатися зі сторінок цього видання, наведені у формі безжалісної, деміфологізованої правди зі слів очевидців подій. У збірнику документів цей момент підкреслено й візуально – майже суцільно чорним кольором обкладинки. Кожен, хто звернеться до цієї книги, може самостійно, без ідеологем та підказок виробити власне судження про Велику війну. І хоча у книзі опис подій на окупованій гітлерівцями території стосується лише Дніпропетровської області, проте їх можна екстраполювати й на інші області України, зайняті німцями, бо нацистська окупаційна політика щодо так званих “східних територій” скрізь була однаковою.

Саме тому авторів рецензованого збірника документів, що висвітлюють перебіг окупаційного режиму на теренах Дніпропетровської області, директора Державного архіву Дніпропетровської області, Заслуженого працівника культури України Ніну Володимирівну Киструську та заступника начальника відділу інформації та використання документів цього ж архіву Олега Валентиновича Касьянова, було удостоєно високої відомчої нагороди – премії імені Василя Веретенникова у

номінації “Археографія, архівна евристика”⁵. Вважаємо, що це цілком заслужене визнання наукової, архівно-евристичної, національно-освідомлювальної, публікаторської праці дніпропетровських архівістів. Завдяки їм до наукового обігу введено потужний документальний масив, що істотно розширює джерельну базу об’єктивного дослідження історії війни на українських землях, дає поштовх детальному вивченню нацистської окупаційної політики усіх сфер життя населення на окупованих територіях.

Сподіваємося, що робота, виконана у Державному архіві Дніпропетровської області, стане прикладом і для інших архівних установ України у підготовці аналогічних довідкових видань, котрі могли б скласти цілісне зібрання хронологічних довідок про окупаційний режим у всеукраїнському масштабі, бо чим далі відходять у часі події тієї війни, тим ціннішими є свідчення про злочини гітлеризму, аби завадити можливим проявам тоталітаризму у наш час. Скоєні військові злочини не мають строків давності⁶, і про це слід завжди пам’ятати усім, незалежно від світоглядних принципів і політичних уподобань. А дніпропетровським архівістам, окрім щирих поздоровлень із заслуженим визнанням їх професійної майстерності, бажаємо нових звершень на ниві архівістики, нових джерелознавчих публікацій, що кидають світло на маловідомі або взагалі незаслужено забуті сторінки з минувшини нашої держави.

¹ Листування Михайла Грушевського. – Т. 5: Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка / Ред. колегія: *Винар Л.* (головний редактор), *Гирич І., Панькова С.*; Упоряд.: *Старовойтенко І., Тодійчук О.* Українське історичне товариство. Національна академія наук України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукопису. – Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2010. – 296 с.; “Пакти і Конституції” Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / Відп. ред. *В. А. Смолій*; упорядники *М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб*. НАН України. Інститут історії України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; Державна архівна служба України; Центральний державний історичний архів, м. Київ. – Львів: Світ, 2011. – 440 с.; Партизанская война на Украине: Дневники командиров партизанских отрядов и соединений, 1941–1944 / Сост. *О. В. Бажан, С. И. Власенко, А. В. Кентий, Л. В. Легасова, В. С. Лозицкий* (рук.). – М.: Центрполиграф, 2010. – 670 с.; Родословная книга потомственных дворян Харьковской губернии: сб. док. / Гос. Архив Харьков. обл., Харьковский частный музей городской усадьбы. – Х.: ХЧМУ, 2010. – 613 с.; Сметные книги города Чугуева 1692–1695 гг. / Харьковский частный музей городской усадьбы, Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев, Государственный архив Харьковской области; Ред. совет: *О. С. Гнез-*

діло, А. Ю. Гриппа, В. Л. Маслійчук, Л. М. Момот, А. Ф. Парамонов. – Харьков, 2010. – 130 с. – (Слобожанские родоводы) тощо.

² *Винокурова Ф. А.* Фонди Державного архіву Вінницької області як джерело з історії долі євреїв під час німецько-румунської окупації 1941–1944 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.06 / Держкомархів України. УДНДІАСД. – К., 2003. – 19 с.

³ *Максимчук Є. С.* Діяльність державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України (1941–1951 рр.): типологічний склад та інформаційний потенціал джерельного комплексу: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.06 / Держкомархів України. УНДІАСД. – К., 2007. – 20 с.

⁴ *Архіви окупації: 1941–1944 / Упоряд. Н. Маковська.* – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 872 с. (Більше не таємно).

⁵ Наказ Державної архівної служби України від 09.11.2011 за № 91.

⁶ Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 року // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1969. – № 14. – С. 104.